

Цветанка Николова,

Полина Бокова

(София)

УСТОЙЧИВИ БЪЛГАРСКИ ЕЛЕМЕНТИ В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ

(гр. Измаил и околностите му — Украйна)

За първи път българи на територията на Русия се появяват през 50^{те}–60^{те} години на XVIII век, а през следващия, XIX в., има няколко големи преселнически вълни, най-масовите от които са в периода 1801–1806 г. (на българи от Североизточна България) и през 1828–1830 г. – от Югоизточна България. Приблизително по същото време пристигат и преселници от южнобалканските области – Сливенско и Ямболско. Още тогава на територията, известна под името Бесарабия, са били основани и съществуват и днес повече от 50 български села. Част от потомците на тези българи живеят и в градовете Болград и Измаил.

Заедно с материалната си култура, преселниците от България донасят и своя език или говор, характерен за родното им място. Това определя някои разлики в речта на жителите на отделни бесарабски села (запазени и досега), но тези разлики никога не са пречили на езиковото общуване помежду им, тъй като всички пренесени говори имат един общ, източнобългарски произход.

Животът на българските преселници и техните поколения е протичал при твърде специфични условия. От една страна, бесарабските българи никога не са имали възможност официално да употребяват родния си български език (имаме предвид в административното им устройство). Той е обслужвал единствено неофициалната битова сфера – семейството, междуличностните

контакти с роднини и сънародници и по-масовите религиозни и обредни събития – църковни празници, сватби, смърт и пр. Знаенето и ползването на българския език е било и си остава признак единствено на етническа принадлежност. От друга страна, не можем да не отбележим, че бесарабските българи, живеещи в сравнително компактни общности, успяват да запазят много от основните черти на родните говори на своята прародина, но и те се променят, доколкото всеки език търпи развитие във времето и най-вече под влияние на редица външни фактори, по-съществени от които са:

1. През различните периоди Бесарабия е част и съответно под административното управление на Русия, после на Молдова, пак на Русия, на Румъния, от 1944 г. – в границите на СССР, а от 1991 г. – на Украйна.

2. Многонационалното обкръжение – всяко поколение в различна степен приема заемки от местните езици (украински, румънски, молдавски), които предава на своите деца, като безспорно най-силно е влиянието на доскоро официалния руски език. Днес дори в рамките на едно семейство (дядо, баба – синове, дъщери – внуци) разликите в речта са значителни (в посока “русифициране”).

Задача на настоящия доклад е не да регистрира настъпилите в бесарабските говори промени, а да определи кои исконно български елементи продължават да съществуват и днес, т.е. кои са показали най-голяма устойчивост, неподатливост спрямо натиска на външните влияния.

За целта ще спрем вниманието си на някои фонетични и морфологични особености, проявяващи се последователно в разговорната реч предимно на младежи и девойки бесарабски българи, в речта на поколението, подложено най-силно на външно езиково влияние. Тази реч, макар и донякъде условно, е “краен продукт” или “краен резултат” на близо 200-годишното съществуване на бесарабските говори, развивали се самостоятелно и без съществена връзка с езика на българите в България, особено през последните десетилетия. Факт е, че днешните млади хора в Бесарабия по-често общуват на руски език, отколкото на български. Българският език е в някаква степен задължителен за тях само при контактите им с най-възрастните членове на семейството (баба, дядо, роднини) или други сънародници. Факт е също, че в тяхната

спонтанна реч се наблюдават и най-много руски заемки – от отделни думи, изрази до цели изречения. Но тези млади хора се чувстват българи, приемат българския език за свой, роден, и в зависимост от обстоятелствата с лекота превключват речта си от руски на български и обратно.

Изложението си по-нататък ще илюстрираме с образци на автентична разговорна реч на млади бесарабски българи, като част от заключенията си ще потвърдим и с резултати от свободен асоциативен експеримент, проведен през месеците май-юни 1993 г. в гр. Измаил.

Сред фонетичните особености първо място по устойчивост, т.е. последователност на проявите си в речта, заема редукцията на гласните.

а. В неударено положение гласната [о] винаги се редуцира в [у]. Напр.: /*тря̀ба да ну̀срѐшна н̀а̀шти*/, /*му̀мчѐта̀та и му̀мичѐта̀та ду̀дѐа на г̀дсти*/, /*ку̀г̀ато б̀ях трѐ гудѐнки мо̀йта-симѐџ мѝна да жу̀вѐй фџф сѐлу*/, /*ня̀мџ ни́каг̀да да ти ну̀ста*/.

б. Гласната [е] в неударено положение се редуцира в [и]. Произношението тип [д'ит'ѐ] е типично не само за възрастните, но и за младите бесарабски българи. Обикновено това явление е свързано с палатализация на съгласните пред [е] и [и]. Напр.: /*мо̀йту ѝм'и Лѐна Ку̀рува*/, /*н'итнѐйсит гуд'ѝн' раб̀дтих ф д'ѐцк'оо с̀ат*/, /*н'амџм вр'ам'и*/ и т.н. Звукът [е] в началото на думите и след гласни се произнася като [ѝе]: [ѝѐс'ан], [н'е ѝ вр'ами].

На второ място ще отбележим липсата или изпадането на съгласните [х] и [в] в началото на думите и в интервокална позиция. За устойчивостта на това фонетично явление може да се съди от два факта:

1. В речта на всички млади бесарабски българи последователно се срещат употреби от типа: *ля̀н* (хляб), *о̀ра* (хора), *снѐ̀а* (снаха), *му̀а* (муха), *п̀раят* (правят), *зимѐ̀те* (вземете) и т. н. Напр.: /*пру̀дафшѝйцата ка̀за чи ф ма̀газѝну ня̀ма ля̀н*/, /*а̀с арѐ̀свам да ну̀знѐвам та̀кѝва љ̀бави о̀ра*/, /*о̀дѝх на па̀зѐру*/, /*зимѝ си ча̀йу*/, /*а̀с ми сџ нѝй удѐ̀*/, /*сѝчку ли си за̀пѝса*/ и т.н.

2. По вида и количеството грешки, допускани от студентите (българи по произход) от специалността “Българска филология” в Измаилския педагогически институт. Тези млади хора изучават и познават българската книжовна норма, но въпреки това и в устната им реч, и в писмените им работи често се срещат употреби от типа:

нара̀ня в.м. нахра̀ня, гълча̀а в.м. гълча̀ха (= говори́ха), ла̀нета в.м. хла̀нета (= момчѐта) и др. под.

В разговорната реч на бесарабските българи се е съхранила още една особеност, типична за говорите в Източна България — отсъства ятовият преглас под ударение. Почти всички бесарабски говори са твърде единни в произнасянето на думи с I Я I: бя̀ши /беше/, вѐри /вери/, пѐсни /песни/, видѐли /видели/, то̀й пася̀ши /той пасеше/ и т. н. Тази особеност се регистрира като устойчива и в речта на най-младите.

Друг характерен признак на бесарабските говори, включително на разглеждания от нас гр. Измаил и близките му околности, е голяма мекост при произнасяне на съгласните както в края на думите, така и в средата пред мека сричка. Напр.: бул'ни́ца, прибу́л'вам, гъл'ча́, капа́н'ту, (с. Кортен, с. Валя-Пержей и др.). Тази мекост се образува на българска почва, а не под влияние на руския език, както би могло да се помисли.

Все още е съхранена и редукцията на [ъ] към [е], напр.: н'ѐрви в.м. първи, т'ѐмну в.м. тъмно, ч'ѐтв'ерт'оо в.м. четвърти, ти ма излѐга в.м. ти ме излъга, то̀й бѐлгарин, изл'азахми на пѐт'у в.м. излязохме на пътя.

Считаме, че изброените дотук фонетични особености са най-главни поради широкото им разпространение в говорите на много села. Според нас те показват убедително, че разговорната реч на бесарабските българи си остава българска, като запазва определено множество от най-характерните фонетични белези на източнобългарските диалекти в България.

По отношение на морфологията говорите на българите в гр. Измаил и околните села (Новая Ивановка, Каменка, Кирнички, Суворово /или Шикирликитай/, Огородное /Чийший/ и др.) също са запазили интересни, характерни за българския език морфологични признаци. Тук, поради голямото количество на някои специфични лексикални употреби, на първо място ще поставим съгласуването по род и число на прилагателни и съществителни. Както казахме в началото, речта на бесарабските българи е изпъстрена с множество лексикални заемки от други езици, като първенството е на руския. Последователно, винаги прилагателното (ако е руско) или съществителното (ако е руско) се съгласува със съответната българска дума по род и число с българска морфема. Напр.: свеж ляп (пресен

хляб), *младша сестра* и др. под. Тази особеност се прояви силно и в резултатите от проведения през 1993 г. асоциативен експеримент (Николова, 1993). При него за много български думи-стимули като асоциации бяха посочени руски думи, но съгласувани по нормите на българския език, напр.: думата-стимул *месо* е породила асоциации – *свежо, жарено, жирно, поджарено; успех – в учебата; град – студентчески; злоба – плох човек; брат – старшият; сестра – двоюродна; къща – знакома* и т.н.

В потока на речта младите българи много често се затрудняват бързо да намерят нужния български глагол и веднага с лекота “побългаряват” руския му аналог. Речта им е изпъстрена с форми от типа: *панимáвам, атдиxáвам, гулýвам, сматрýвам, начинáвам, кансул'тйрвам* и т.н. Този начин за получаване на глаголи от новобългарското III спрежение (-а-спрежение) е много продуктивен.

Твърде запазена е и системата на притежателните местоимения, където форми като *мойо, мойта, твойту, тййну* и др. не се различават съществено от аналогичните им в Източна България и днес.

За разговорната реч на бесарабските българи е типична употребата на -я/-а в края на пълната и кратката форма на личните местоимения от 1 и 2 л., напр.: *мен'а (мена) ма викат; ни ма питай, нас на забрав'аа; ва уважават* и т.н.

В говорите на някои села (напр. Чийшия) съществителните имена от ж.р. на -а винаги се произнасят с -ъ: *главъ, удъ*, дори се членуват с -ъ: *главътъ, мумътъ, жинътъ, гурътъ*, докато в говорите на други (с. Шикерлий, с. Нови Троян) при съществителните от мъжки род има членно окончание -о: *дъждо, зъбо, дино, мъждо, свито*, което, неударено, се редуцира в [у]: *дувару, стдоу, мъгазину, пету* и т.н. Тези особености се регистрират и в речта на младите.

Съществителните имена от ср. р.; завършващи на -е и формите им за множествено число съответно с -та като: *пйлита, мумчета, кучета* и пр. при членуване винаги изпускат звука [т] от окончанието за мн. ч. Типични са употребите *кучеата, пйлеата, мумчета, мурета* вм. кучетата, пилетата, момчетата, моретата.

Просто бъдеще време на глаголите се образува с частиците [жа] – Нови Троян, Шикерлий и [ши] – Кирнички, Нова Ивановка и др. Напр.: *жа ддоа, жа напрайъ, ши кяжа, ши идим*. Но всички образуват отрицателно бъдеще време с помощта на *няма да*, т.е. *няма да ддоа, няма да напрайъ, няма да кяжа*.

Изследването и изучаването на бесарабските говори е започнал още Н. С. Державин. Вниманието са им отделяли и акад. А. Т.-Балан, проф. Л. Милетич, проф. Б. Цонев, и др. В началото на 50-те години група московски учени под ръководството на проф. С. Б. Бернштейн създава подробен "Атлас болгарских говоров в СССР" (1958), но за съжаление и до днес не всички събрани тогава данни са публикувани. Проучването на съвременното състояние на бесарабските говори обаче липсва. Смятаме, че нови и по-подробни изследвания биха били много информативни както за вида и скоростта на езиковите промени в Бесарабия, така и при търсене на паралели с развитието на българския език в България.

В заключение предлагаме един малък откъс от автентичната реч на млада бесарабска българка, която никога не е учила книжовен български език. В нейната реч лесно ще се проследят явленията, за които говорихме по-горе (22-годишната девойка работи като медицинска сестра в гр. Измаил, коментира езиковите проблеми между двама лекари – украинец и белорус. В момента в Украйна ползването на украинския език е задължително).

...Кароче има Украина, тя се дѣли там на Западна Украина, васточна. Имаме и, украинския языкъ тѣже се различава. Тѣй тѣже има свѣди нюанси, има-а там, тѣк, прѣсту тѣй украинския тѣй прѣсту-у, мѣж да гу отберѣш дѣжи, дѣжи да ни гу знѣиш, там, ну тѣй съ схѣждѣ славянски, славянски изѣк. Славянски изѣк, мѣж да гу утбирѣш. А пѣк западѣнския, тѣй има свѣди нюанси, свѣди дрѣги названѣя. И тѣй знѣчит (лекарят украинец – бел. наша), тѣже, знѣчи претендува за суверѣнна Украина, знѣчит рѣз Украина трѣба да приказват сѣчкити, тѣже на украински. И тѣй, принципѣл'но приказва сугуба на нѣгувия западѣнския. Гату поступѣва бѣлна жинѣ, тѣ молдовѣнка, от мулдавско сѣлу. Тѣ ну руски ни мѣй да съ утбирѣ, пѣк тѣй гѣлчи с нѣя на западѣнски. Нѣй нѣй ни съ утбирѣми с нѣгу. Тѣй ми вѣка "змѣрѣйте тѣрск", аз измѣрих температурата, пѣк тѣ да билѣ "давлѣние". Отдѣ аз дѣ знѣм. Тѣ ж западѣнски и аз, аз съм бѣлгарка в канцѣ канцѣв. И тѣй вѣка, тѣй вс'ѣ равнѣ, тѣк вѣт ѣй тѣя дѣктур, дѣту кандидат медицинских наукъ ѣдиши да консул'тѣрва еднѣ бѣлна и дувѣда и разкѣзва, вѣка: "Штѣ у вас за дурѣк там?" Нѣй вѣками: "Штѣ, пузнакѣмхити ли са?" Тѣй вѣка "ас дѣдах да кансул'тѣрвам бѣлния, да пугленна там, мѣжи

има нешту, онкозаболевание, тоѝ приказва с мѝни на западѝнски, аз, вѝка, прумалчѝх пѝрвия пѝт..., ѝс тоѝжи утѝирам, но тѝвѝ дѝло принцыпа ужѝе, рѝз тоѝ гѝлчѝ на западѝнски, ѝс пумалчѝх, пумалчѝх и начѝнах да приказвам на беларѝуски. Вѝка, и тѝѝ нѝѝ приказвахми пулвѝина чѝс, ну подлчасѝ приказвахми и сѝтнѝя тоѝ примѝина на рѝуски и ѝс тоѝжи на рѝуски. И тѝѝ прукансул' тѝрвахми мноѝгу бѝдни и ѝс си утѝидах". Вѝт тѝвѝ жи абсѝрд, рѝзвѝ жѝ тѝѝ мѝѝ и тоѝ трѝбѝва и сѝ, сѝ о полѝтика и сѝ тоѝ тѝм четѝ газѝти, и сѝ тѝм ѝш са бѝѝ сѝс тумурѝѝцити фѝф тѝвѝ, чѝ все тоѝ западѝенец, тоѝ украинец и трѝбѝва да пѝшат истѝѝрия балѝзни и сѝчку да бѝѝ на украинском сугѝба языкѝе. Тѝѝ пѝши на украинском, тоѝ разкѝзва, приказва с бѝлнити на украинском, тоѝ, нѝ, бѝлнѝя при смѝрти тоѝ му приказва на украински. Ас тоѝжи ни утѝирам тѝвѝ, савѝршѝенну. И такѝивѝ у нас ѝра, на астанѝѝфкѝити тоѝжи мноѝгу пѝтѝя чѝвами стѝѝѝят нарѝд и начѝва да са вѝзмушчѝява нѝкуѝ, чѝ от, сѝчкѝити тѝка трѝба да ги пустрѝляят, сѝчкѝити бѝлгари, вѝт мѝ украинцы, нѝѝ тѝка трѝба да жувѝѝм, рѝз нѝѝ сми украинцы, сѝчкѝити рѝуски трѝба да сѝ растрѝляят, бѝлгартѝ, мулдувѝанѝити да сѝ растрѝляѝли илѝ да си утѝиват с тѝх, сѝчкѝити бѝлгари трѝба да са наѝѝнят, а пѝк нѝѝ, знѝчит, да бѝѝѝм украинцы и начѝват тѝм...